

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-01>

УДК 811.163.1:81-119Максимович

П. В. ЄРЕМЕЄВ¹, канд. іст. наук, доц.,

доцент кафедри історії Східної Європи, доцент кафедри українознавства

e-mail: p.v.eremeev@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-2645>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна**ФІЛОЛОГІЯ ТА САКРАЛЬНІСТЬ: ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА В
ОЦІНКАХ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА**

Мета. У статті здійснюється спроба з'ясувати, яким чином та під впливом яких факторів Михайло Максимович сприймав та описував церковнослов'янську мову, у який спосіб візії науковця щодо даного питання впливали на інші оцінки та характеристики, що містяться в його роботах.

Методи. В основі дослідження лежить описані в рамках феноменології релігії принципи дослідження сакрального. На основі опублікованих наукових праць Михайла Максимовича, його спогадів, листів та неопублікованих нотаток, що зберігаються в Інституті рукопису Центральної державної наукової бібліотеки імені Володимира Вернадського (м. Київ), здійснено спробу з'ясувати, чи відбувалася у свідомості вченого сакралізація церковнослов'янської мови, і якщо так – то в який спосіб це впливало на його оцінки місця та ролі цієї мови в народному житті.

Наукова новизна. З'ясовано, у який спосіб особисті релігійні погляди та переживання Михайла Максимовича впливали на оцінки церковнослов'янської мови в його наукових працях. Виявлено зв'язок поглядів Михайла Максимовича на церковнослов'янську мову із його оцінками значущості інших слов'янських мов.

Висновки. Михайло Максимович сакралізував церковнослов'янську мову, що було зумовлено його релігійними переконаннями та молитовними практиками. Цей процес був не стільки результатом свідомих роздумів, скільки виявом досить архаїчних стереотипів мислення, описаних в рамках феноменології релігії. Сакралізація церковнослов'янської мови Михайлом Максимовичем зумовлювала той факт, що вчений без будь-яких філологічних аргументів оцінював її вплив як позитивний. Постулюючи тезу про особливий вплив церковнослов'янської мови на формування російської літературної мови, Михайло Максимович підносив останню над мовами всіх інших слов'янських народів.

Ключові слова: Михайло Максимович, церковнослов'янська мова, православ'я, Україна, Східна Європа, Російська імперія, релігія, сакральне, філологія, образи, інтелектуальна історія, історіографія.

Як цитувати: Єремеєв П. В. Філологія та сакральність: церковнослов'янська мова в оцінках Михайла Максимовича. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2024. Вип. 38. С. 7-16. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-01>

In cites: Yermieiev P. V. (2024). Philology and Sacred: Church Slavonic Language in the Views of Mychailo Maksymovych. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series History of*

¹ Дослідження здійснене за фінансової підтримки дослідницького гранту Канадського Інституту Українських Студій (КІУС) з Вічного Фонду ім. д-р Івана Іванцева та д-р Мирослави Мисько-Іванців.

©Єремеєв П. В., 2024

Open access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

В історіографії добре дослідженими є життєвий шлях та погляди Михайла Максимовича (1804–1873) – видатного українського інтелектуала, знаного ботаніка, фольклориста, історика, етнографа та мовознавця. Велику увагу дослідники звертали і на мовознавчі студії вченого [2–3; 7; 11–14; 25; 28].

В той же час, оцінюючи погляди Михайла Максимовича на мову, до сих пір порівняно мало уваги приділялося впливу релігійних уявлень вченого на його філологічні оцінки. Варто відзначити, що Михайло Максимович відрізнявся глибокою особистою релігійністю, яка, значною мірою, визначала його суспільно-політичні та історико-етнографічні погляди [10]. Відстоюючи ідею про історичну та культурну специфіку України, в той же час Михайло Максимович залишався прихильником імперської єдності [35, р. 154]. Всіляко підкреслюючи відмінності «народного духу» українців та росіян, Михайло Максимович тим не менше вірив у метафізичну єдність «русского міра» [15, с. 6–32; 30, с. 182–184;].

Постає питання: в якій мірі на оцінки Михайлом Максимовичем церковнослов'янської мови впливали особиста релігійність вченого, його уявлення про межі «своїх» та «чужих» спільнот, специфіка філологічних досліджень науковця, а також загальні соціокультурні процеси, характерні для першої половини та середини ХІХ ст.

В основі нашого дослідження лежить класична в рамках феноменології релігії дихотомія сакрального та профанного. Як писав Мірча Еліаде, «людина усвідомлює священне, бо воно проявляється, виказує себе як щось цілком відмінне від мирського», і для людини, що сприймає певний об'єкт як священний, безпосередня реальність цього об'єкта перетворюється на надприродну [8, с. 8–9]. Варто зазначити, що в сучасному релігієзнавстві коректність та межі застосування феноменологічного підходу для вивчення релігії активно обговорюються. Тим не менше, як справедливо зазначає Руслан Халіков, феноменологічний підхід і нині є актуальним для систематизації релігійних феноменів, а також для їхнього вивчення у більш широкому порівняльному контексті [27, с. 137–141]. Що ж стосується категорії «сакральне», вона і нині активно використовується у релігієзнавчих студіях [34, р. 32–47]. Це зумовлює необхідність відповіді на питання: в якій мірі характерні для релігійної свідомості риси сакрального переносилися Михайлом Максимовичем на церковнослов'янську мову? Чи відбувалася у свідомості вченого сакралізація церковнослов'янської мови, і якщо так – то в який спосіб це впливало на його оцінки місця та ролі цієї мови в народному житті.

Джерельну базу нашого дослідження складають опубліковані наукові праці Михайла Максимовича [18–20], його листи та спогади [17; 21; 23], а також неопубліковані нотатки, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [36, ф. 2, оп. 1, спр. 2481, ф. 32, оп. 1, спр. 389, 392–393, 401, 402, 406, 502–503;].

Характеризуючи погляди Михайла Максимовича на церковнослов'янську мову, варто взяти до уваги, що філологічні студії вченого були тісно пов'язані з його історіософськими оцінками та складним плетивом ідентичностей. У характерному для романтизму стилі вчений антропоморфізував народ, при цьому характеризуючи мову як вираження «душі народу» [37, ф. 32, оп. 1, спр. 462, арк. 2; 20, с. 58]. Церковнослов'янська мова мала велике значення у житті вченого. Сам він у спогадах писав, що в дитинстві навчався грамоті у Благовіщенському жіночому монастирі (в Золотоноші), де під керівництвом черниці Варсанофії студіював Граматику, Часословець і Псалтир. При цьому, вчений спеціально підкреслював, що це був «монастирський курс наук, встановлений ще св. Кирилом-філософом, першовчителем слов'янським» [17, с. 388–390].

Часи навчання та початок роботи Михайла Максимовича в Московському університеті припали на період дискусій щодо допустимості перекладу Святого Письма сучасними мовами. Російське біблійне товариство, яке поєднувало зусилля щодо перекладу Біблії з ідеями, що сприймалися низкою консервативних політичних і релігійних діячів Російської імперії як неправославні, поступово втрачало свій вплив, а в 1826 році припинило свою діяльність. Сама

ідея перекладу Святого Письма видавалася підозрілою деяким впливовим суспільно-політичним діячам. Зокрема, її палким супротивником був Олександр Шишков – міністр народної освіти у період з 1824 по 1828 рр. [32, р. 129–150]

Сам Михайло Максимович, без сумніву, дуже цінував церковнослов'янську мову, проте одночасно він був переконаний у необхідності перекладу Біблії сучасними мовами. Вчений особисто перекладав псалми українською мовою, а в листі до Петра Вяземського (1869 р.) він цитував передмову до російського перекладу Псалтирі, в якому йшла мова про необхідність проповіді Слова Божого всіма мовами та наріччями [23, с. 203]. На думку Сергія Головаценка основою для перекладу псалмів Михайлом Максимовичем лежав церковнослов'янський текст [4, с. 55–62]. Саме церковнослов'янською мовою, транслітерованою відповідно до норм російської мови XIX ст., вчений наводить цитати з Біблії у своїх рукописах [37, ф. 2, оп. 1, спр. 2481; ф. 32, оп. 1, спр. 401–403].

В роботі «Критико-історичне дослідження про російську мову», що була опублікована в 1838 році, Михайло Максимович особливо підкреслював необхідність визначити, «яке місце займає російський народ та російська мова у загальному колі споріднених йому народів та мов слов'янських, яке відношення має російська мова до церковнослов'янської» [20, с. 5].

Тут окремо варто звернути увагу на те, що розумів вчений під терміном «російська мова». Слов'янські народи та їхні мови Михайло Максимович розділяв «на дві половини та чотири розряди». До першої половини він відносив «словен східних або російських» (серед яких виділяв «словен північносхідних або русів північних» та «словен південнозахідних або русів південних»), а до другої групи – словен західних (серед яких виділяв словен північно- та південнозахідних) [20, с. 7–8, 50–52]. Таким чином, стверджуючи, що «на так зване малоросійське наріччя варто дивитися як на мову особливу, відмінну від великоросійської» [20, с. 7], водночас Михайло Максимович об'єднував «великоросійську мову» та «мову південноросійську» загальним терміном «російська мова» [20, с. 7–8]. Щоправда, іноді використовував термін «російська мова» і у вужчому сенсі, позначаючи ним літературну мову Карамзіна та Пушкіна. В праці «Начатки російської філології» (1848) вчений писав: «Наріччя московське, яке з Москви розповсюдилося вже по всій Русі, і склало з себе загальноросійську, або, власне, так звану російську мову» [20, с. 49].

Погляди Михайла Максимовича на походження церковнослов'янської мови та її співвідношення з іншими слов'янськими мовами найбільш повно викладені в його працях «Історія давньої російської словесності» (1839) та «Начатки російської філології» (1848), а також у полемічних листах до Михайла Погодіна [20, с. 25–472].

Михайло Максимович рішуче критикував погляд Г. Надєждіна, Г. Давидовича та О. Шишкова, відповідно до якого церковнослов'янська мова була основою для мови російської [20, с. 9]. Ще жорсткіше він спростовував думку О. Шишкова, відповідно до якої «мова церковна була загальною мовою наших східних слов'ян у IX ст., і ніби народна російська мова стала відрізнятися від неї вже у наступні століття» [20, с. 68].

Стосовно походження церковнослов'янської мови, вчений писав: «Слов'янський народ, в якого запозичили церковну мову Кирило та Мефодій, вже не існує окремо. Найбільш імовірно, що то були слов'яни македонські, що увійшли потім до народу болгарського» [20, с. 52]. При цьому, Михайло Максимович підкреслював, що церковнослов'янська мова стала молитовною мовою Русі, так само, як і в багатьох інших народів. Вчений писав, що «за першістю її писемного використання та процвітання у народа болгарського, вона [церковнослов'янська – прим. автора] може називатися старо-болгарською із більшим правом, ніж давньою сербською чи давньою руською» [20, с. 437]. Вчений підкреслював, що не можна змішувати писемну мову давньої Русі та народну мову.

Михайло Максимович стверджував, що церковнослов'янську мову можна вважати мовою Давньої Русі лише в тому сенсі, що це була перша писемна мова Русі, хоча на руському ґрунті ця мова швидко обрусіла, ставши «слов'яноруською». Михайло Максимович звертав увагу і на ті відмінності, що виникали у давній руській писемності внаслідок впливів вимови різних регіонів Русі на писемну мову [20, с. 76–77, 440–446]. Серед іншого, вчений доводив

свою тезу про домонгольське оформлення відмінностей між «малоросійською» та «великоросійською» мовами. Описуючи впливи народних говорів Східної Європи на церковнослов'янську мову, науковець стверджував, що ця мова, створена Кирилом та Мефодієм, змінилася та досягла особливої краси у текстах Дмитра Ростовського [20, с. 78].

Питання про співвідношення церковнослов'янської та давньоруської мови було досить важливим в контексті знаменитої полеміки між Михайлом Максимовичем та Михайлом Погодіним [20, с. 183–243]. Нам представляється цілком обґрунтованою точка зору Олексія Толочка, відповідно до якої у цій дискусії позиція Михайла Максимовича про зв'язок українського народу та давньої Русі не може оцінюватися в більш модерних категоріях боротьби українського та російського національних проєктів за киеворуську спадщину. Постулюючи ідею про зв'язок України та давньої Русі, Михайло Максимович скоріше намагався ствердити ідею про історичну спільність росіян та українців, яку розривав Михайло Погодін, вважаючи виключно росіян спадкоємцями Київської Русі [26, с. 331–344].

Міркування Михайла Максимовича щодо походження церковнослов'янської мови та її співвідношення з мовою Давньої Русі вчений обґрунтовує раціональними філологічними та історичними аргументами: він порівнює мовленнєві форми, співставляє фонетику різних слов'янських мов, наводить цитати з середньовічних джерел тощо. Проте оцінюючи значення різних мов, їхню красу та силу, він відходить від спроб якогось раціонального обґрунтування, переходячи до простого постулювання наступної тези: «Мова російська [тут мається на увазі російська мова у вузькому сенсі – прим. автора], що виникла з наріччя московського, під впливом церковнослов'янської мови, є головним представником не лише російської мови [в оригіналі – «русской речи»], але й усієї слов'янської. Своєю мужньою силою і урочистою звучністю вона перевершує всіх своїх соплеменників» [20, с. 59–60].

Для обґрунтування цієї тези Михайло Максимович лише наводить відповідні оцінки Ломоносова, Мерзлякова та Карамзіна, жодних власне філологічних аргументів на користь тези про більшу «силу та урочисту звучність» російської мови він не пропонує. Тож чому Михайло Максимович виділяє саме російську мову серед усіх слов'янських? Адже сам він палко любив українську специфіку та перекладав псалми українською мовою. У своєму листі до Михайла Погодіна 1857 р. Максимович писав: «Люблю Малоросію, люблю мову її народу, і пісні його, і історію» [20, с. 250].

На нашу думку, було дві причини того, що Михайло Максимович особливо вихваляє саме російську мову, вивисуючи її над іншими слов'янськими. По-перше, будучи лояльним підданим імперії і, до того ж, репрезентантом ідеї про метафізичну єдність російського світу, Михайло Максимович, очевидно, вбачав в російській мові певний філологічний вираз цієї єдності. По-друге, вчений спеціально підкреслював вплив церковнослов'янської мови на формування російської. На його думку, саме на російську мову церковнослов'янська вплинула найбільше. Михайло Максимович підкреслював: «У Великій або Московській Русі більш постійно, виключно за своєю силою зживалася з нею [церковнослов'янською – прим. автора] народна мова, не будучи викривлена нововведенням польщизни, яка, будучи сама в той час пригнічена латиною, не могла дати нічого живоносного мові західної Русі, і тільки завадила її писемному розвитку. Як світло вчення Христова осяяло душу та оновило життя руське, так і мова церковнослов'янська доповнила, і, можна сказати, одухотворила давню руську мову». І далі вчений продовжує: «Протягом століть давня народна мова в Московській Русі та мова церковна зріднилися між собою та з'єдналися нерозділиво в один живий, цільний склад, що являє собою нинішня російська мова» [20, с. 78]. Вчений вважав, що запозичені з церковнослов'янської мови слова у мові російській мають більше сановитості, ніж ті самі слова народної форми. Дослідник був переконаний, що російська мова, «приймавши в себе багато з мови церковної, набула того подвійного багатства, за якого вона у змозі вже відповідати вірним відтінкам російської душі» [20, с. 79].

Очевидно, саме зв'язок церковнослов'янської мови зі святими Кирилом та Мефодієм, а також богослужбовий характер цієї мови, робили її сакральною в очах глибоко віруючого Михайла Максимовича. В роботі «Історія давньої російської словесності» (1839) вчений прямо

писав: «Оскільки письмове утворення церковнослов'янської мови було здійснене святими мужами для вираження нею Слова Божого і для богослужіння християнського, тому це здійснювалося і поширювалося під особливим благоволінням Божим» [20, с. 430]. В результаті, вплив церковнослов'янської мови на російську ставав в очах Максимовича аргументом на користь сутнісної, метафізичної переваги російської мови над всіма іншими слов'янськими мовами.

Тут варто зазначити, що сама ідея особливої сакральної мови не надто вписувалася в теоретично сформульований світогляд Михайла Максимовича, заснований на православ'ї. Адже у східному християнстві переклад священних текстів на зрозумілу мову активно практикувався. «Тримовна ересь», відповідно до якої тільки давньоєврейською, грецькою та латинською мовами перекладати Святе Письмо, активно критикувалася, зокрема, святими Кирилом та Мефодієм, яких дуже шанував Михайло Максимович [6, с. 123–126]. Як було показано вище, хоча в російському православ'ї у XIX ст. і висувалася ідея щодо неприпустимості перекладу Святого Письма сучасними мовами, Михайло Максимович їй протистояв. Проте, як глибоко релігійна і при тому консервативно налаштована людина, Михайло Максимович знаходився в рамках достатньо архаїчного (ми вживаємо цей термін без негативних конотацій) світогляду, важливою рисою якого було відчуття священного, що проявляється як щось цілком відмінне від мирського [8, с. 8]. Характерною рисою відчуття сакрального є наявність образу певної сакральної мови, що протистоїть мові профануму [24, с. 160–168]. З церковнослов'янською мовою був пов'язаний особистий релігійний досвід Михайла Максимовича (в даному дослідженні, виходячи з принципів феноменології релігії, ми не ставимо питання щодо його «достовірності» та не намагаємося редукувати релігійні відчуття до певних посебічних схем). Тому церковнослов'янська мова сприймалася Михайлом Максимовичем як щось сакральне навіть поза певними теоретично прийнятими схемами. Церковнослов'янські мовленнєві форми, пов'язані з особистими релігійними переживаннями, Михайло Максимович характеризував як щось особливо мужнє та урочисте без якихось раціональних аргументів. Сакралізація тут майже автоматично переносилася на аксіологічні характеристики мови, які, своєю чергою, з церковнослов'янської переносилися на російську.

Варто звернути увагу і на негативні оцінки Михайлом Максимовичем польського та латинського мовних впливів. Жодних філологічних аргументів на користь тези саме про негативний вплив польської та латинської мови вчений не наводить. Дійсно, в його характеристиках вплив церковнослов'янської мови на російську сприяв її збагаченню і ускладненню, в той час як вплив польської та латини на книжну стороукраїнську мову описується як такий, що лише заважав її розвитку [20, с. 78]. Очевидно, що жорстка антикатолицька позиція Михайла Максимовича призвела до того, що вплив латинської мови, історично пов'язаної з католицькою традицією, сприймався ним як негативний [9, с. 5–17].

Тут також можемо побачити вплив достатньо архаїчних принципів сприйняття «чужої» сакральності, у тому числі, сакральної мови іновірців. Так само, Іван Вишенський на початку XVII ст. характеризував латинську мову як засадничо єретичну [1, с. 111–128; 5, с. 234–250]. Навряд у випадку з Михайлом Максимовичем ми маємо справу зі свідомим запозиченням ідей Івана Вишенського. Важко уявити, що Михайло Максимович на рівні теоретично сформульованих концепцій міг, слідом за Іваном Вишенським, вважати, що «слов'янська мова чесніша перед Богом і від грецької і від латинської». Однак на рівні невідрефлексованого сприйняття включалися більш архаїчні механізми, за яких мова чужої і, при тому, ворожої сакральності негативується як така. І вже далі, в уяві Михайла Максимовича, це раціоналізувалося через твердження про негативний вплив латини на писемний розвиток «мови західної Русі».

Олексій Толочко зазначає, що історичні уявлення Михайла Максимовича залишалися домодерними [26, с. 243]. Звісно, питання про співвідношення домодерних та модерних елементів у світогляді Михайла Максимовича може стати предметом додаткових рефлексій. Зокрема, на нашу думку, вимагає уточнення ідея Олексія Толочка про те, що в уяві Михайла Максимовича етнічність, мова та історія існували окремо, не складаючи ту єдність, якої

нададуть цим «трьом китам» нації модерні національні проекти. Зважаючи на те, що Михайло Максимович у типовому для романтизму стилі антропоморфізував народ, сприймаючи його як суб'єкт історії, вартує більш докладного аналізу питання щодо того, чи не може світогляд Михайла Максимовича розглядатися вже як прояв досить модерного національного проекту. Тим не менше, немає сумніву, що Михайло Максимович ментально залишався близьким до тих культурних та ціннісних засад, на яких будувалася Slavia Orthodoxa [31, p. 182–214]. Церковнослов'янська мова в цій системі цінностей займала надзвичайно важливе місце [29, с. 36–40], що прямо відобразилося у текстах Михайла Максимовича.

Таким чином, можемо зробити висновок, що Михайло Максимович, знаходячись під впливом власних релігійних переконань, духовних переживань та молитовних практик, сакралізував церковнослов'янську мову. Ця сакралізація була не стільки результатом його свідомих рефлексій, скільки проявом достатньо архаїчних стереотипів мислення. Сакралізація церковнослов'янської мови призводила до того, що її вплив оцінювався Михайлом Максимовичем як позитивний без будь-яких філологічних аргументів. Так само, вплив латини без лінгвістичних аргументів описувався з негативними конотаціями, що було відображенням загальної ворожості вченого до католицизму. Постулюючи тезу про особливий церковнослов'янський вплив на формування російської літературної мови, Михайло Максимович вивіщував останню над мовами усіх інших слов'янських народів.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримувався етичних норм, включаючи неприпустимість плагіату, фальсифікації даних та подвійної публікації.

Список використаної літератури

1. Возняк М. С. Історія української літератури. Т. 2. Ч. 1. Львів: В Друкарні наук. товариства імені Шевченка, 1921. 416 с.
2. Глущенко В., Рябініна І. Джерела вивчення історії східнослов'янських мов у працях М. О. Максимовича. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2017. Вип. 4. С. 5–15.
3. Глущенко В., Рябініна І. Прийоми роботи з матеріалом давніх писемних пам'яток як джерелом вивчення історії східнослов'янських мов в українському та російському мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2019. Вип. 9 (1). С. 5–14.
4. Головащенко С. І. «Українська Псалтир» М. О. Максимовича як феномен вітчизняної біблеїстики: кілька запитань до тексту. *Магістеріум. Історико-філософські студії*. 2006. Вип. 23. С. 55–62. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/14232>
5. Грушевський М. С. Історія української літератури. Т. 5. Кн. 2. Київ: Либідь, 1995. 352 с.
6. Данило (Ковальчук). Тримовна єресь як спотворення церковного концепту сакральної мови. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*. 2013. Вип. 678. С. 123–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_rsd_2013_678_27
7. Дергач Д. В. Мовознавство в Київському університеті Святого Володимира: наукова творчість Михайла Максимовича. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2012. Вип. 25. С. 31–37.
8. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і Андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. Г. Кьоран, В. Сахно. Київ, 2001. 592 с.
9. Єремєєв П. В. «Проти ненависного папізму»: образи католицизму у працях Михайла Максимовича. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2023. Вип. 36. С. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-36-02>
10. Єремєєв П. В. Релігійні образи у наукових роботах Михайла Максимовича. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2022. Вип. 35. С. 51–66. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-06>

11. Карпенко М. О. М. О. Максимович як засновник наукового українознавства та Київської історико-філологічної школи в славістиці. *Суспільствознавчі науки та відродження нації*. Луцьк, 2003. Кн. 3. С. 53–56.
12. Карпенко М. О. Витоки й становлення київської історико-філологічної школи на терені університету Святого Володимира: «Нова схема мов слов'янських» М.О. Максимовича. *Мова і культура: Науковий щорічний журнал*. 2003. Вип. 6. Т. 5. Ч. 1. С. 200–210.
13. Карпенко М. О. М. О. Максимович: біля витоків східнослов'янського мовознавства в київському Університеті Св. Володимира. *Педагог, вчений, патріот*. Київ, 1997. С. 19–32.
14. Корпанюк М. П. Слово і дух України княжої та України козацької (Михайло Максимович – дослідник давньоукраїнської літератури). Черкаси, 2004. 280 с.
15. Куций І. Між Руським світом та Слов'янщиною: цивілізаційні образи у науковій спадщині Михайла Максимовича. *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.* 2016. Вип. 26. С. 6–32.
16. Лиман І. І. Релігійний аспект суспільно-політичних процесів у російській імперії останньої чверті XVIII - середини XIX ст.: впливи на церковне життя Південної України. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. № 1(24). С. 54–61.
17. Максимович М. А. Киевъ явился градом великимъ... Вибрані українознавчі твори. Київ: «Либідь», 1994. 442 с.
18. Максимович М. А. Собрание сочинений. Т. 1. Отдел исторический. Киев, 1876. VIII, 847 с.
19. Максимович М. А. Собрание сочинений. Т. 2: Отделы: историко-топографический, археологический и этнографический. Киев, 1877. VII, 524, [2] с.
20. Максимович М. А. Собрание сочинений. Т. 3: Языкознание. История словесности. Киев, 1880. [4], 745 с.
21. Максимович М. О. Листи. Київ: Либідь, 2004. 312 с.
22. Маскевич О. Священне і профанне в сімейно-побутовій сфері українських віруючих. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр.* 2016. Вип. 779. С. 65–70.
23. Письма М. П. Погодина, С. П. Шевырева и М. А. Максимовича к П. А. Вяземскому 1825 – 1874 годов. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1901. 224 с.
24. Піддубна Н. Проблема потрактування теолінгвістичних термінів сакральний текст і сакральна мова. *Лінгвостилістичні студії*. 2020. Вип. 12. С. 160–168.
25. Поставний В. В. Походження української мови в наукових візіях М. Максимовича: полеміка М. Максимович – М. Погодін. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал*. 2014. № 6 (40). С. 401–409.
26. Толочко О. П. Максимович versus Погодін. *Україна і Росія в історичній ретроспективі*. Том 1. Київ, 2004. С. 331–344.
27. Халіков Р. Х. Специфіка застосування феноменологічного підходу під час дослідження раціонального в релігії. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 4. С. 137–141.
28. Шевченко Л. І. Михайло Максимович і проблеми становлення лінгвістичної теорії в Україні. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2001. Вип. 4. С. 14–21.
29. Юсип-Якимович Ю. В. Мова конфесійної літератури: традиційність чи зрозумілість (опозиція ідей). *Екзиль. Науково-мистецький часопис*. 2015. № 3. С. 36–40.
30. Ясь О. В. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX — 80-ті роки XX ст.). Ч. 1. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2014. 587 с.
31. Andriewsky O. The Russian-Ukrainian Discourse and the Failure of the “Little Russian Solution,” 1782–1917. *Culture, Nation and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945)*. University of Alberta Press, 2003. Pp. 182–214.
32. Batalden S. Empire and nation in the politics of the Russian Bible. *Chosen peoples. The Bible, race and empire in the long nineteenth century*. Manchester University Press, 2021. Pp. 129–150.
33. Bilenky S. Romantic Nationalism in Eastern Europe: Russian, Polish, and Ukrainian Political Imaginations. Stanford University Press, 2012. 389 p.

34. Evans M. *The Sacred: Differentiating, Clarifying and Extending Concepts*. Review of Religious Research. 2003. Vol. 45. No. 1 (Sep., 2003). Pp. 32–47. DOI: <https://doi.org/10.2307/3512498>
35. Saunders D. *The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850*. Edmonton, 1985. 415 p.
36. Velychenko S. *National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914*. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992. 283 p.
37. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського

P.V. YEREMIEIEV, PhD (History),

Associate Professor of the Department of History of Eastern Europe,

Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies

e-mail: p.v.eremeev@karazin.ua; OCRID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0300-2645>

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

PHILOLOGY AND SACRED: CHURCH SLAVONIC LANGUAGE IN THE VIEWS OF MYKHAILO MAKSYMOVYCH

Purpose. The article attempts to discover how and under the influence of what factors Mykhailo Maksymovych perceived and described the Church Slavonic language and how the scholar's vision of this issue influenced other assessments and characteristics in his works.

Methods. The study is based on the dichotomy of the sacred and the profane described in the phenomenology of religion. Based on published works by Mykhailo Maksymovych, his memoir, letters and unpublished notes, saved in the Institution of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv), I attempt to find out whether the sacralisation of the Church Slavonic language took place in the mind of Mykhailo Maksymovych, and if so, how this sacralisation influenced his assessment of the place and role of this language in national life.

Scientific novelty. The author reveals how Mykhailo Maksymovych's religious views and worship experiences influenced his perception of the Church Slavonic language in his scientific works. The connection between Mykhailo Maksymovych's opinions on the Church Slavonic language and his assessments of the importance of other Slavic languages is revealed.

Conclusions. Mykhailo Maksymovych sacralised the Church Slavonic language under the influence of his religious beliefs and prayer practices. This process resulted from rather archaic principles of thinking described in terms of the phenomenology of religion. Influenced by the sacralisation of the Church Slavonic language, Mykhailo Maksymovych characterised its influence as positive without any philological arguments. Postulating the thesis about the particular impact of the Church Slavonic language on the formation of the Russian literary language, Mykhailo Maksymovych stressed its superiority to the other Slavic languages.

Key words: *Mykhailo Maksymovych, Church Slavonic language, Orthodoxy, Ukraine, Eastern Europe, the Russian empire, religion, sacred, philology, images, intellectual history, historiography.*

References

1. Voznyak M. S. *History of Ukrainian Literature*. Vol. 2. Part 1. Lviv: In the Printing House of Shevchenko Scientific Society, 1921. 416 p. (in Ukrainian).
2. Glushchenko V., Ryabinina I. Sources of studying the history of East Slavic languages in the works of M. O. Maksymovych. *Theoretical and applied problems of modern philology*. 2017. Issue 4. Pp. 5–15. (in Ukrainian).
3. Glushchenko V., Ryabinina I. Methods of working with the material of ancient written monuments as a source of studying the history of East Slavic languages in Ukrainian and Russian linguistics of the 20s - 60s of the 19th century. *Theoretical and applied problems of modern philology*. 2019. Issue 9 (1). Pp. 5–14. (in Ukrainian).

4. Golovashchenko S. I. "Ukrainian Psalter" by M. O. Maksymovich as a phenomenon of national biblical studies: several questions about the text. *Magisterium. Historical and philosophical studies*. 2006. Issue 23. Pp. 55–62. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/14232> (in Ukrainian).
5. Hrushevsky M. S. History of Ukrainian literature. T. 5. Book. 2. Kyiv: Lybid, 1995. 352 p. (in Ukrainian).
6. Danylo (Kovalchuk). Trilingual heresy as a distortion of the church's concept of the sacred language. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Romano-Slavic discourse*. 2013. Issue 678. Pp. 123–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_rsd_2013_678_27(in Ukrainian).
7. Dergach D. V. Linguistics at St. Volodymyr's Kyiv University: Mykhailo Maksymovich's scientific work. *Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice*. 2012. Issue 25. P. 31–37. (in Ukrainian).
8. Eliade M. Sacred and Profane; Myths, dreams and mysteries; Mephistopheles and Androgyne; Occultism, divination and cultural preferences / trans. H. Kyoran, V. Sakhno. Kyiv, 2001. 592 p. (in Ukrainian).
9. Yermieiev P. "Against the hated papism": images of Catholicism in the works of Mykhailo Maksymovych. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin 'History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences'*. 2023. Vol. 36. Pp. 5-17. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-36-01> (in Ukrainian).
10. Yermieiev P. Religious images in the scientific works by Mykhailo Maksymovych. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin 'History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences'*. 2022. Vol. 35. Pp. 51–66. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2022-35-06> (in Ukrainian).
11. Karpenko M. O. M. O. Maksymovych as the founder of scientific Ukrainian studies and the Kyiv historical and philological school in Slavic studies. *Social sciences and the revival of the nation*. Lutsk, 2003. Book. 3. Pp. 53–56. (in Ukrainian).
12. Karpenko M. O. Origins and formation of the Kyiv historical and philological school on the territory of St. Volodymyr University: "New scheme of Slavic languages" of M. O. Maksymovich. *Language and Culture: Scientific Annual Journal*. 2003. Vol. 6. Book 5. Part 1. Pp. 200–210. (in Ukrainian).
13. Karpenko M. O. M. O. Maksymovych: near the origins of East Slavic linguistics at St. Volodymyr University in Kyiv. *Teacher, scientist, patriot*. Kyiv, 1997. Pp. 19–32. (in Ukrainian).
14. Korpaniuk M. P. The Word and Spirit of Princely Ukraine and Cossack Ukraine (Mykhailo Maksymovych – researcher of ancient Ukrainian literature). Cherkasy, 2004. 280 p. (in Ukrainian).
15. Kutsyi I. Between the Russian World and Slavic Countries: Civilizational Images in the Scientific Heritage of Mykhailo Maksymovych. *Historiographical studies in Ukraine: Collection of scientific articles*. 2016. Issue 26. C. 6-32. (in Ukrainian).
16. Lyman I. I. The religious aspect of social and political processes in the Russian Empire in the last quarter of the 18th – mid-19th centuries: influences on the church life of Southern Ukraine. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. Vol. 1 (24). Pp. 54–61. (in Ukrainian).
17. Maksymovych M. A. Kyiv is as a great city... Selected works of Ukrainian studies. Kyiv: "Lybid", 1994. 442 p. (in Ukrainian).
18. Maksymovich M. A. Collected works. Vol. 1. Historical part. Kyiv, 1876. VIII, 847 c. (in Ukrainian).
19. Maksymovich M. A. Collected works. Vol. 2. Parts: historical-topographic, archaeological and ethnographic. Kyiv, 1877. VII, 524, [2] c. (in Ukrainian).
20. Maksymovich M. A. Collected works. Vol. 3: Linguistics. History of literature. Kyiv, 1880. [4], 745 c. (in Ukrainian).
21. Maksymovich M. O. Letters. Kyiv: Lybid, 2004. 312 p. (in Ukrainian).
22. Maskevich O. Sacred and profane in the family sphere of Ukrainian believers. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University: coll. of science pr*. 2016. Issue 779. Pp. 65–70. (in Ukrainian).
23. Letters of M. P. Pohodin, S. P. Shevyrev, and M. A. Maksymovich to P. A. Vyazemsky, 1825-1874. St. Petersburg: Typography of M. M. Stasyulevich, 1901. 224 p. (in Ukrainian).
24. Poddubna N. The problem of interpretation of the theological terms sacred text and sacred language. *Linguistic studies*. 2020. Issue 12. Pp. 160–168. (in Ukrainian).

25. Postavniy V.V. The origin of the Ukrainian language in the scientific visions of M. Maksymovych: the polemic between M. Maksymovych and M. Pogodin. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. 2014. No. 6 (40). P. 401–409. (in Ukrainian).
26. Tolochko O.P. Maksymovich versus Pogodin. *Ukraine and Russia in historical retrospect*. Volume 1. Kyiv, 2004. Pp. 331–344. (in Ukrainian).
27. Khalikov R. K. Specificity Usage of Phenomenological Approach to Research of the Rationality in Religion. *Science. Religion. Society*. 2011. No. 4. Pp. 137–141. (in Ukrainian).
28. Shevchenko L. I. Mykhailo Maksymovych and the problems of the formation of linguistic theory in Ukraine. *Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice*. 2001. Issue 4. P. 14–21. (in Ukrainian).
29. Yusyp-Yakimovych Yu. V. The language of confessional literature: traditionality or comprehensibility (opposition of ideas). *Exile Scientific and artistic magazine*. 2015. No. 3. P. 36–40. (in Ukrainian).
30. Yas O. V. Historian and style. Prominent figures of Ukrainian historiography in the light of cultural epochs (the beginning of the 19th century – the 80s of the 20th century). Part 1. Kyiv: NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine, 2014. 587 p. (in Ukrainian).
31. Andriewsky O. The Russian-Ukrainian Discourse and the Failure of the “Little Russian Solution,” 1782–1917. *Culture, Nation and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945)*. University of Alberta Press, 2003. Pp. 182–214.
32. Batalden S. Empire and nation in the politics of the Russian Bible. *Chosen peoples. The Bible, race and empire in the long nineteenth century*. Manchester University Press, 2021. Pp. 129–150.
33. Bilenky S. Romantic Nationalism in Eastern Europe: Russian, Polish, and Ukrainian Political Imaginations. Stanford University Press, 2012. 389 p.
34. Evans M. The Sacred: Differentiating, Clarifying and Extending Concepts. Review of Religious Research. 2003. Vol. 45. No. 1 (Sep., 2003). Pp. 32–47. DOI: <https://doi.org/10.2307/3512498>
35. Saunders D. The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850. Edmonton, 1985. 415 p.
36. Velychenko S. National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992. 283 p.
37. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine.

Текст надійшов до редакції 02.02.2024. / The text was received by the editors 02.02.2024.

Текст затверджено до друку 16.02.2024. / The text is recommended for printing 16.02.2024.